

ЗА ВРЕМЕТО И ПРОСТРАНСТВОТО В КОЛЕДНИТЕ ПЕСНИ

Албена Малчева

(Семинар по практическа етнология и медиевистика „Проф. Ив. Шишманов“)

ABSTRACT

About the time and space in Christmas songs.

The article explores the Medieval Orthodox features in Bulgarian Christmas Verbal texts of songs. The author gives some additional and essential information and enlarges the Theories about Pagan origin and nature of Christmas epos as he discovers some of its relations to the Orthodox Christian tradition.

KEY WORDS

Christmas epos, Christmas verbal texts of songs, Orthodox Christian tradition, Pagan origin, mythological worldview, agricultural cycle, time, space, research method

РЕЗЮМЕ

В статията се изследват средновековните православни реалии в българските коледни песенни текстове. Авторът допълва и разширява теориите за предхристиянския произход и характер на коледния епос, като открива някои от неговите корени в православната християнска традиция.

КЛЮЧОВИ ДУМИ

коледен епос, коледни песенни текстове, православна християнска традиция, предхристиянски произход, митологичен светоглед, аграрен цикъл, време, пространство, изследователски метод

Настоящата статия^{*} има за цел да постави някои въпроси, които възникват при работа с коледни песенни текстове и на които обичайните научни възгледи, че в основата на идейния свят на коледния цикъл стои преди всичко предхристиянски светоглед, не дават пълноценен отговор.

Традиционният подход, който може да бъде определен като аграрно-митологичен, е характерен още за първите изследователи на проблема. В една или в друга степен в този ракурс стоят и последните по време до 2010 г. ([Калоянов 1992](#); [Недин 1997](#); [Живкова, Живков 2001](#); [Моллов 2002](#) и др.) Болшинството от авторите търсят и откриват корените на коледната песенност в антични и езически първооснови. Те виждат християнските реалии, но не търсят християнските основания за създаването на някои от най-характерните коледни песенни текстове. Разбира се, акцентирането върху предхристиянските концепти принципно не отрича съществуването на християнските, но традиционният научен подход не развива едновременно и еднакво усърдно двете линии на изследване, което би дало живот и би разгърнало дискусията за християнското в коледния епос. Тази непълнота води до затварянето на науката в граници, които може би се задават в по-голяма степен от субективните подходи отколкото от самия изворов материал.

Именно по следите на тези средновековни християнски, православни по своята същност реалии се впуска настоящето проучване, за да постави въпроси, свързани с техния живот в коледния цикъл. То се опира основно на анализ на песни, публикувани в т. 5 на БНТ ([Арнаулов и Вакарелски 1962](#)).

---

* [^] В основата на настоящата статия стои авторов текст, който анализира друга коледна песенна сбирка – публикувана в том 5 на СбНУ, 1891 г. Той е изнесен като доклад на Научния симпозиум с международно участие „Епос – език – мит“. Самоков, 2–4 октомври 2009 г. (<http://www.ongal.net/samokov09.html>)

Настоящите наблюдения са центрирани върху представянето и анализирането на факти, които насочват към смисловите ядра за *дара и неговия получател* в коледната нощ.

Тук трябва да се отбележи и още една съществена особеност на традиционните научни подходи за интерпретиране на коледните песни. Тя се отнася до вече споменатата по-горе липса на ясни критерии, според които определен текстов факт се съотнася с културни явления от предхристиянски или християнски порядък. Така например, в предговора си към т. 5 на БНТ, като представя коледната песен „Молитва на архангели“ от Ивайловградско, акад. Михаил Арнаудов обединява песенните послания и в аграрен, и в християнски план, като не оразличава спецификите на техните относително самостоятелни контекстови полета: *„Важно е още да отбележим, че едните и другите песни не са откъм време на изпълнението в пълно съответствие със сезонната селска работа. По правило те изпреварват отдалеч трудовия годишен момент, подготвят чрез молитви и заклинания желаното плодородие, център на всички мисли за бъдещето при черковните празници. Хармонията между насъщни икономически нужди и религиозен обичай е често открито призната в самите песни...“* (подчерт. мое – А.М.) ([Арнаудов и Вакарелски 1962](#): 15)

Акад. Арнаудов работи върху следния текст:

Огре звезда в сине небе,
 Та разгряла всички света,
 Недогряла на едно място,
 Тамо има свети люде,
 Свети люде – архангелци,
 Да се молят на Господа:
 Дай си и нам кому волец,
 Кому волец, кому дживгар,
 Да забраздим равно поле,
 Да посеем бяла пшеница,
 Бяла пшеница кутрулица,
 Да я жънат все девойки,
 Да я върхат все юнаци,
 Да я мелят все кметове,
 Да я месят все невести,
 Да я дават на Господа,
 Светим люде архангелци!

Според изследователя песенният текст свидетелства, че молитвите и заклинанията са „средства“ от един (и единен) порядък за фолклорната общност. Именно като такива те са център и на църковната празничност и я „обслужват“ по определен начин (без практически този начин да е дефиниран прецизно). За учения „религиозният обичай“ е впрегнат в усилието да задоволи икономическите нужди на общността и точно това усилие е възпято в коледната песен.

За посочения пример обаче, погледнат извън аграрно-митологичния контекст, могат да се направят следните наблюдения: Песента е организирана около няколко предмета на говорене, два от които са основни:

1. *Светците (светите люде архангелци) имат нужда да получат животни, с които да обработват земята и да я засеят с пшеница, и отправят молитва към Господ;*
2. *Продуктът, който е така необходим и се налага да произведат, е бяла пшеница кутрулица. След като е засадена, изникнала и прибрана, тя трябва да се даде на Самия Бог от тях.*

И именно в тази позиция „аграрната“ логика губи своите основания. Очевидно е, че в коледната нощ е изключително важно да се говори за засаждане на пшеница, да се провиди нейното изникване, узряване и прибиране, както и да се представи нейното „предназначение“. В този смисъл получател на „икономическия продукт“ пшеница не е човекът, не са дори и светците. Получателят е Дарителят на самия продукт. Събитийността в песента може да се осмисли в православен контекст, тъй като Дарът, преминал от Бог към човека и от човека към Бог, показва една от онтологичните страни на Божия план за създаването на човека. Изначално той е приведен в живот, за да принесе цялата природа на Своя Създател. Човекът и неговото първо предназначение е именно свещеническата му функция на принасящ на Бога плодовете на природата като благодарение ([Романидис 2007](#); [Флоровски 2008](#); [Шмеман 2009](#)).

Освен това тази песен е емблематична за онзи кръг от коледни песенни текстове, които са организирани около темите за **голямото имане на станеника, богатството на болярина, делà на всекиго** (в т. ч. и на растения и животни), даван и получаван именно в Рождественската нощ. Тук е вероятна и връзката с по-странични на пръв поглед теми като **делба на двама братя, делба на светци, хвалба на светци с делà, който притежават**.

В песните, съдържащи подобни мотиви, правят впечатление няколко съществени момента. Макар и фиксирани като факти на песенността, обдаряването, дарът, богатството и неговата същност остават встрани от досегашните научни наблюдения. Според песенните текстове обаче това богатство носи особени черти, които, както вече беше споменато, едва ли могат да бъдат обяснени единствено със стремежа за благополучие или за задоволяване на „икономическите нужди“ на социума.

Извън подобен „икономически“ обхват на разбиране остава една основна тема: *Даровете, които получава станеникът са Божя милост към него, а не плод на неговите собствени усилия.* Центрирането на темата за благополучието не по оста **човек – икономическа нужда**, а по оста **човек – Божия милост към него** всъщност ситуира предмета на говорене не около чувството на гордост от възнагадените човешки усилия, благодарение на които се придобива имот. В такъв смисъл нè човешкият труд се оказва положен в центъра на възхвала, а проявата на Божията милост и благост към човека, засвидетелствана от Бог чрез Боговъплъщението. Славословията и възхвалите са центрирани, макар и индиректно, към възпяването на Божията воля за човека ([Мен 2000](#); [Пено 2008](#)).

Темата за дарбите и обдаряването на човека, като проява на Божията милост към него, може да се види и в песента „Кукувичка кукувала, коладе ле“ – *„Кукувичка кукувала, коладе ле, // пред манастир на нов стобор... // да си буди чорбаджия: // Я стани,... да си видиш Божя милост, // Божя милост, твоя драгост!... // два обора сиви крави, // че изтелиха се теленца... две кошари се овцици, // че изагнаха се агънца, // ... два пчелина се кошери, че изроиха се рояци.“* ([Арнаутов и Вакарелски 1962: 92](#)).

Същата тема е широко застъпена в коледния песенен свят с различни локални акценти. Може да се открие и в следния вариант: *Имането на станеник, което не притежава материални*

измерения. В множество песни до царя (с почти постоянното име *цар Костадин*) или до друг някого с подобен социален статут достига слух за нечие богатство, с което притежателят му се хвали. При проверката от страна на царя се установява, че неговите: „сребърни двори – самси Павел, // злати столове – Павлю невяста, девет павуна – Павлюви сина, // девет павици – девет снашици, // писана куна – една дъщерка.” (Арнаудов и Вакарелски 1962: 92) Тук е очевидно, че възхвалата на притежавания дар надхвърля социалната конкретност и може да бъде осмисляна в порядъка на обобщението. Обект на възхвала е тържеството на самия живот. Животът и благополучието в дома на Домакина са в пълната си мяра.

Правят впечатление и група текстове, в които се говори за друг интересен дар на Домакина, който дар притежава не само нематериални характеристики. Той се свързва само с определена обществена група, която получава способности за свещенство. В този тип песни при Домакина идват „три калеснички”, за да го канят – да венчава, да кръщава и да прощава. В един от песенните варианти, публикуван в т. 1 на сб. „Народни песни от Югозападна България”, дарбата е характеризирана съвсем детайлно: „Отговори свити Илия: // – Е, тизе сестро Марие, // ке ми дадеш свети Ристос // три години да го уча, // да го уча до три книги, // първа книга за кръщенка, // втора книга за венчулькя, трета книга за упевулькя...” (цит. по Недин 1997: 99). Градирането на информацията за получения дар разкрива именно характера му като обдаряване със способност за свещенство. Тук е мястото да се припомни една от тезите, защитавани по-горе: *В Рождественската нощ дарове имат/ получават не само хората, но и светците.*

Както се вижда, проблемът за дар, дял на светец също не може да бъде разрешен чрез използване на аграрния модел за анализ на текстовите факти от коледните песни. Освен това прави впечатление, че коледният песенен цикъл е територия, на която „говоренето” за светци и присъствието им като обекти на възхвала е с особена висока честота, за разлика от други обредни песни, каквито са например великденските. Едновременно с това се наблюдава и постоянното присъствие на определени християнски светителски образи, наречени с фолклорно-християнските сакроними св. Илия, св. Никола, св. Иван, св. Георги, св. Димитър, св. Мария.

Като втори акцент в настоящата статия ще бъде отбелязана друга особеност на темата за богатството във варианта ѝ „хвалба с дарба” и по-специално, характерът на самия дар, който обичайно за коледната епика е **преобилен**. И наистина дарът, с който се гордеят неговите притежатели, има „нереални”, „извънмерни” характеристики. Той винаги е получен в своята пълнота, в максимален обем, което отново разколебава тълкуването на фактите от коледната песенна действителност само през призмата на аграрния контекст. Ако коледните песни се възприемат като музикално-словесната страна на действия с магичен характер, то тогава как земеделецът всяка година би приемал тези текстове като заклинателни формули, гарантиращи реколтата му именно във възпетия вид (според твърденията на акад. М. Арнаудов). Именно тук т.нар. прагматичност изчерпва своя потенциал да посочи и обясни песенните факти. В житейски и битов план подобни добиви са не само нереални, но дори и невъзможни. Тогава за какво говорят текстовете? За какво време и какво пространство биха били реални те, след като са част от сакрална текстовост.

Известно е, че коледните песни имат сакрален характер, тъй като се пеят само и единствено в определен „граничен” времеви отрязък от годината, доминиран от светостта на Рождество Христово. Опирайки се на православния контекст, може да се допусне, че става дума за време и място, които се подчиняват на една съборна реалност, в която се изпълнява мярата на всички неща и когато всичко и всички ще бъдат част от Царството Божие.

По отношение на времето трябва да се каже, че богатството и плодородието са представени като вече случили се. Времето в коледния текст не може да бъде коментирано в порядъка на цикличното време на предхристиянския свят, макар че точно в коледния епос би могло да се очаква подобно присъствие, предвид идеята за възпяването на Млада Бога – персонификация на раждащото се и умиращо езическо божество. Събитийността е ориентирана чрез глаголи, които най-често са в минало неопределено време. Така акцентът в представянето на събитието е поставен върху резултата, факта на случилото се събитие в един неопределен минал момент. Разглеждан в подобен контекст, въпросът за времето още повече разколебава идеята за провиденчески, гадателен и заклинателен характер на коледната песен. Събитията, представени в нея, не предстоят, а са вече случили се и точно за тяхното случване се носи добра вест в Рождественската нощ: овцете са се обагнили, те са в разцвета на младостта си („се агънца виторози, // виторози, златоноги, // златоноги, гъстовълни” ([Арнаудов и Вакарелски 1962](#): 27), житата са изкласили – „златни”, готови за жътва. Това добре личи в песента „Хвала на лоза, овца и дюла”, в която дарът е даден не по мярката на получаващия го, а в неговата най-голяма пълнота: „Провикна се бела ройка: – Я да додиш по Колада, // да ми видиш мойта дарба, // що съм старци подарила // със калпаци и късащи, // що съм момци подарила // със късащи и калпаци, // що съм моми пременила // с писани калци и калциуни!... Яз съм дюля родовита, // родовита, плодовита: // от клонченце по кошченце...” ([Арнаудов и Вакарелски 1962](#): 105) Основната тема за коледните песни – приемането на Добри гости, които винаги носят в коледната нощ Добри вести, не на лош човек, както са се опасявали, а на „Добър наш домакин”, която обобщено може да се нарече **тема за Доброто**, получава нов контекст. Добрите вести винаги се отнасят до получаването на дарове, богатство за Домакина. Стадата му са презимували, родили са се нови животни, нивите са пълни с плод.

Така в контекста на възгледа за прагматичността и вярата в магическото въздействие на коледните текстове остава необяснимо как реалната опитност, отнасяща се до труда и добива, може да бъде изобразявана в мярката на едно изобилие, което никога не би могло да бъде реалност. Случването на събитията, за които се говори в коледните песни, в тяхната пълнота, ориентирано в бъдещ момент, може да бъде поставено основно в пространството на очакваното Божие Царство, чието „предвкусане” има своето начало именно в празника на Боговъплъщението ([Мен 2000](#); [Пено 2008](#)). Такъв тип интерпретиране намира своята подкрепа в самите коледни текстове – не само в темите, образите на героите, времето и пространството, където се разполагат събитията на коледната песен, но и в цялостната тържественост и величност на песенното послание.

Константният характер на сакрализираните текстове дава следващо основание за подобни контекстови анализи. Песните се отнасят до всеки един член на дадено семейство и до всяко семейство в дадена махала, село и т.н. Като такива, те се изпълняват според социалния и половия статус на отделния член от общността, но именно с модела на подражание се разрушава конкретната, реалната социална принадлежност на всеки член от семейството. В коледната нощ той се превръща в онзи Домакин, който посреща добрите гости с добрите вести и на когото коледарите пеят, че е получил Божията благословия и милост, защото е обдарен и притежава неземни богатства. Естествено въпросът кога и къде се случва всичко това с всеки един човек, в случая с главата на семейство, е отворен дотолкова, доколкото отново напомня за необичайната „постановка” и ориентираност на времето и пространството в песенната структура. На празника Рождество Христово е реално всеки да бъде **възпят Домакин**, да притежава неговите качества и дарове.

В този ред на мисли стои и един по-общ заключителен реторичен въпрос: За какво „говори” и какво „казва” православният българин на християнския празник Рождество Христово?

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Арнаудов, Михаил и Христо Вакарелски (съст.) 1962. *Българско народно творчество*, Т. 5, *Обредни песни*. София.
- Живков, Тодор Ив. и В. Живкова (съст.) 2001. *Локус и универсум. Добродан, планината – митология и...* Троян: Аля.
- Йоан Романидис, протопрезв. 2007. *Кратка православна светоотческа догматика*. Руенски манастир Св. Иоан Рилски: Сдружение Гълъб.
- Калоянов, Анчо. 1992. *Славите ли Млада Бога*. Велико Търново: Слово.
- Мен, Александър. 2000. *Синът Човешки*. София: Омофор.
- Моллов, Тодор. 2002. *Замъчи се Божа майка*. *Електронно списание LiterNet* 7(32), 06.07.2002. <http://litenet.bg/publish/tmollov/zamychi.htm> (7 април 2011).
- Недин, Илия. 1997. *Българският религиозно-легендарен епос: Християнският светец като герой на обредната песен*. София: Херон Прес.
- Пено, Здравко. 2008. *Основи на православната вяра. Катихизис*. Велико Търново: Синтагма.
- Флоровски, Георги. 2008. *Творение и изкупление*. София: Храм Света София.
- Шмеман, Александър. 2009. *Историческият път на православие*. София: Омофор.

ЗА АВТОРА

Албена Георгиева Малчева е преподавател по български език и литература в 8 СОУ „Васил Левски“ – София. От студентските си години участва в научно-изследователски проекти на Асоциация „Онгъл“ – теренни етноложки проучвания в периода 1995–2007 г.; научни форуми 1995–2010 г.; създаване и публикуване на научни текстове 1996–2009 г. Интересите ѝ са в областта на фолклористиката, етнологията и християнското богословие.

Електронен адрес: amalcheva[at]abv[dot]bg